

HANS-GEORG GADAMER

**HERMENEUTIK
UND POETIK**

ГАНС-ГЕОРГ ГАДАМЕР

ГЕРМЕНЕВТИКА І ПОЕТИКА

Вибрані твори

Переклад з німецької

«Юніверс»
Київ — 2001

Г13 У цій книжці есе та статей Гадамер продовжує рух новітньої німецької філософії, починаючи з Ніцше, яка відкинула претензії на стерильну «науковість» і вводить читача у філософський дискурс мистецтва «як органону філософії, якщо не суперника, що переважає її в усьому».

Редактори

Євгенія Горева та Петро Соколовський

ЦЕ ВИДАННЯ ЗДЕЙСНЕНО ЗА ФІНАНСОВОЇ ТА ЕКСПЕРТНОЇ
ПІДТРИМКИ МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ "ВІДРОДЖЕННЯ" В РАМКАХ
СПІЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З ЦЕНТРОМ РОЗВИТКУ ВИДАВНИЧОЇ
СПРАВИ ІНСТИТУТУ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА БУДАПЕШТ

На обкладинці: *Кіфарист. Статуетка з острова Керос, Кіклади
(мармур бл. 2000 р. до Р. Х.).*

Перекладено за виданням: Gadamer,
Hans-Georg: Gesammelte Werke, Bd.
8—9, Ästhetik und Poetik.

© 1993 J.C.V. Mohr (Paul Siebeck),
Tübingen.

© МП «Юніверс»; Д. Наливайко,
упорядник, передмова; В. Бабич,
М. Кушнір, В. Клочков, Є. Горева,
Г. Петросаняк, переклад; І. Копті-
лов, художнє оформлення, 2001.

ГЕТЕ І МОРАЛЬНИЙ СВІТ

(1949)

Хто любить Гете, той любить і німецьку мову. І для кого Гете не постає ніби втіленням культури людства, яке прямує своїм таємничим шляхом крізь світ жахливого розбрату!

А між іншим, хто це, хто любить Гете й щось у Гете, що всіх поєднує? Нам не приховати від себе, що старше покоління тих, хто сьогодні живе, несе само собою зрозумілу симпатію до Гете, все справжнє й істинне, що звучить у ній. Молодь, оскільки вона шукає свої орієнтири, виростаючи з освітньої старанності свого ще не самостійного існування, звертається до інших зразків і проходить повз Гете з чимраз більшою байдужістю.

«Молодь без Гете» — так називається одна значна промова, яку 1930 року опублікував Макс Коммерель, який так рано пішов від нас. Ця формула діє сьогодні такою ж мірою, як і десятиріччя тому, якщо навіть її позитивний зміст і змінився. Здається, що більше не виключне захоплення поезією Стефана Георге, як це знав тоді за власним твердженням Коммерель — і вже тоді навряд чи з повним правом, — чи навіть не захоплення поезією Гельдерліна і Рільке заповнює поміж тим серця відкритої для сприйняття поезії молоді. Навіть ця надзвичайна пристрасність поетичного роду людського неначе поставлена під сумнів. Перед вагомністю реальностей, що оточують нас у нашому інспірованому духом технічної спроможності суспільстві, все «поетичне» видається всього лише справжньою беспорядністю. Для сучасної творчої молоді Гете повністю здається творцем і головним свідком мистецького завуалювання рішень, про які справді йдеться.

Такий пристрасний виступ проти Гете зустрічається не вперше. Вже сучасники, а потім «Молода Німеччина», той літературний рух, який після липневої Французької революції 1830 року надав свого звучання соціальним і естетичним тенденціям початкового лібе-

ралізму, нападками на «олімпійця» Гете висунули те слово-репліку, яке повторювалось відтоді не раз. У цьому ворожому ставленні до Гете було багато непродуктивних, прихованих заздрощів. Критики Вольфганг Менцель і Людвіг Берне, виразники суперечки, вбачали в уявній незворушності, з якою старіючий таємний радник Гете споглядав за бурхливим радикалізмом молоді, неспроможність побачити справжні й перспективні сили часу. Культ, якого дотримувалось вище суспільство зі своїм кумиром, підштовхнув їх до крайньої несправедливості. І, зрештою, це стало не тільки революційним піднесенням, спрямованим проти самовпевненої надійності існуючого ладу, з яким був пов'язаний Гете, але й справжньою ненавистю до безтурботної незворушності цієї геніальної продуктивності, тобто нездійсненою любов'ю, яка визначила хоча б суперечливе ставлення Гайнріха Гайне до Ваймара й Гете. Те, що Гете вже виступав проти революційного радикалізму молодого Шіллера, те, що робило його глухим до претензій таких геніальних натур, як Кляйст і Гельдерлін, здавалось тепер справжньою межею у велетенському вимірі його особистості. Його виважена поміркованість була для радикальних вимог молодого покоління надто дешевою згодою з силами існуючого і, зрештою, браком радикальності і снаги приймати рішення.

Відтоді наполеглива молодь не раз повторювала ці нападки. З насиченням багатих верств населення в індустріальному зростанні Пруссії і німецької імперії, урвався перший войовничий заклик і поступився новому культу освіти. Різкий поштовх соціального пафосу натуралістичного руху 80-х дав йому новий поживок, а повний розпад ідеалізму освіти в окопах першої світової війни знову закликав революційні сили літератури і політики на такий самий фронт.

А тим часом внутрішня суперечка з Гете набуває все мовчазнішої і тому все серйознішої форми. Вона більше не має войовничої форми літературної і політичної ворожнечі, гарячого подиху несправедливості, яка прагне іншого, яка нападає і звинувачує, щоб прокласти дорогу власному стилю мистецької чи політичної дії. Вона навіть не потребує більше належного визнання — і саме в цьому вона проявляє свою чимраз більшу поважність. Тепер вона ставить запитання про легітимацію Гете, оскільки вона взагалі сумнівається в легітимності поетичного в нашому світі. Вона принципово, з сумлінністю, якої через особистість і доробок Гете неможливо уникнути, цікавиться позицією Гете стосовно морального світу. Вона більше не протиставляє молодого Гете чи ще якийсь інший етап його творчості пізньому Гете, а шукає його як ціле і спрямо-

вує запитання свого сумління на ціле його існування і його духовної реальності.

У своїй промові з нагоди присудження премії Гете місту Франкфурту 1947 року Карл Ясперс поставив хвилююче питання стосовно того, що означає те, що Гете близький нам і не зайвий для нашого життя і все ж уже більше не зразок для нашого власного існування. Він, зокрема, висвітлив ту критику, якій К'єркегор піддавав Гете, що для нього саме існування стало поетичною творчістю. Чого бракує Гете, то це пафосу. В усіх ситуаціях, в яких безумовна претензія спрямовувалась до цього пафосу, не один раз життєва обставина ставала для нього надзвичайною — це відомо насамперед з його любовних переживань, він творив поезію вільний від цього. «Поезія і правда», ця чудова автобіографія німецької мови, своєю поетизацією його життя якраз і приховує обов'язковість існування. Існує спокуса запитати: чи слід відносити до самого Гете те, що він одного разу сказав проти фальшивого наступника Вертера: «Будь мужчиною і не йди за мною!»?

Мало перевіряти виправданість цієї критики, сприймати її чи відкидати і поряд з цим хотіти витримати поетичну творчість Гете неушкодженою. Адже поетизація його життя, яку йому закидає ця критика, сама становить закон життя його поезії. Його поетична творчість — це найчистіший вираз того, що називають «поезією переживань». Не те, щоб його «достойне Я» було ключем усієї його поезії і вона мала життєвість і значення тільки з огляду на історію його життя. Те, що висловлюється в його творах, цих «уламках великого віросповідання», як він сам їх називав, — неодноразове історичне Я їхнього творця. Скоріше це робить саме моральну проблему настільки пекучою, що він «поклав на вірші» своє життя, тобто поводить ся зі своїм реально пройденим життям як із матеріалом, який, як будь-який матеріал мистецтва, для себе ніщо, а повністю входить у той твір, який звертається до нас як загальне й значуще. Чи є взагалі навіть найвеличніше Я, Я найбільшого багатства світу, достатньо значущим своїм матеріалом для завдання поезії? Це — інше питання, яке постає водночас із етичним питанням, питання до мистецтва і поетичної творчості Гете. Кальдерон, Данте чи грецькі трагіки, які, як безіменні посередники всеохопного огляду, світу видавались неначе повністю позбавлені особистості, не надають цьому питанню ані найменшої ваги. Воно стоїть поряд з іншим, яке безумовність морального існування міряє за Гете. Так, перевагу перед ним воно має. Бо нам дається і доступне не існування Гете, а велика чарівність його поетичної творчості. «До того, як це було в існуванні Гете, ніхто ніколи не докопається», — слушно зауважує Ясперс стосов-

но критики К'еркегора. Однак чим є його поезія в нашому житті, ми можемо і маємо докопатися.

То було великою подією, коли Гете розтулив уста і підняв німецьку поезію до рівня світової літератури. Могутній мовний жест Шіллера, насичена пристрасність Гельдерліна, а також сором'язливо-бентежна сила Клопштока і безмежно-розлога мовна повнота Гердера, — хоч би кого б ми тільки називали серед митців німецької мови, які увійшли до світової літератури, — всіх їх перевершує Гете чимось цілком власним: довершеною природністю своєї мови¹. Вона тому впливає на нас майже як власний стиль, що це вільне вживання власного в формах поетичного висловлювання не давалось нам до Гете, а після нього — без нього. Це не тільки невимушена свіжість його ранніх драматичних і епічних прозових творів, яким властивий приземлений відтінок діалекту, а також його поетична майстерність, яка від скромних паростків його пісенної поезії до виповнених алегорією рядків його пізніх поетичних творів, від «Пандори» через «Західно-східний диван» до другої частини поеми про Фауста, сприймає свою ритмічну структуру неначе від самої природи. Легкою ходою поспішає до нас вкрай складний для висловлювання, метрично довершений вірш. Давня примусова привабливість, яка, як здається, мала за основу прив'язане до античної метрики німецьке (і не тільки німецьке) поетичне мистецтво, неначе розвіялась і була позбавлена влади. І навіть пізня проза Гете, яка в собі, певно, має щось від церемонного канцелярського стилю, виглядає не як щось штучно сформоване і бажане, а як само собою зрозуміле вираження церемонності, яка стала необхідною поетові і його відноsinам зі світом. Сам Гете про свій продуктивний ранній період розповідав, що йому його вірші приходили неначе самі собою, часто серед ночі, занотовувались у півтемряві, дослухаючись скоріше до раптового натхнення, ніж постаючи з мистецького прагнення. Це відчувається в його поетичному мистецтві, і не можна не помітити, що ця довершена природність його мови не щось зовнішнє і випадкове, а в найдостеменніший спосіб відповідає тому, як він взагалі сприймає світ і реагує на нього. Це неначе гра, і саме ця грайливість його поезії є тим, що декому з тих, хто виховувався на напружених аж до пророкування мовних жестах Гельдерліна або Рільке, може здаватися зловживанням священної посудини.

Не можна не визнати мистецької привабливості цього мовного поводження — яке є нічим іншим, як поводженням з мовою, слід навіть виз-

¹ Див. про це мою статтю: «Природність мови Гете» в цьому виданні, с. 222.

нати, що Гете в своєму ставленні до мови — а можливо, й до світу, — постає в цій вільній природності свого самопредставлення, ймовірно, греком, як ніхто з грецьких часів, — і варто все ж себе запитати, звідки Гете бере право само собою зрозумілого поетизування всього свого життєвого матеріалу і чи ця продуктивна спроможність давати образну і різнобарвну відповідь на кожну подразливу чарівність не впливає саме на ту необов'язковість, яка вивільнює царство поетичної фантазії зі взаємозв'язку заплутаного в моральні норми життя і відсилає поетичну творчість у світ естетичного формування, яке втішається собою у самому собі.

Власний спосіб життя Гете може це питання тільки загострити. Навряд чи він був чоловіком, який уникнув підпорядкування суспільній дійсності і волів вести ізольоване творче існування. Коли Карл Август Ваймарський призвав молодого Гете до свого двору, то останній активно включився в політичне життя Ваймарської держави. Він був не тільки міністром, але й, виходячи за межі своєї службової посади, авторитетною і вирішальною особистістю, оскільки він був ментором геніально-бундючного герцога. З максимальною сумлінністю він виконував свої адміністративні функції і надав цьому невеличкому державному утворенню неоціненних послуг. Крім того, упродовж багатьох переповнених стараннями і непорозуміннями років він опікувався ваймарським театром. І все ж це положення сина франкфуртського аристократа при ваймарському дворі видавалось декому неначе зрадою того завдання, яке було покладено на революційно громадянський елемент у той час спливаючого абсолютизму. Далі, в десятиріччя наполеонівського іноземного панування над Європою, Гете, як особистий шанувальник великого корсиканця, тримався осторонь від національного опору, який з тріумфом завершився у війнах за свободу. І, зрештою, в роки відбудови він був цілком на боці пануючих суспільних верств, які прийняли його. Іншим кроком у житті Гете, що викликав багато критики та заперечень, був його шлюб з Хрестіаною Вульпіус. Хоча зовні, уклавши шлюб, він пристосувався до суспільного світу, однак хто в цій непримітній жінці міг побачити ту супутницю життя, яка запропонувала величній особистості поета те належне доповнення і надала моральним узам шлюбу і сім'ї тієї високої честі, яких мали б бажати цьому улюбленцеві високоповажних жінок і впливових чоловіків? Справді королівське становище, якого старіючий Гете набув у всьому культурному світі і яке він із задоволенням посідав, було все ж таки становищем на узбіччі, яке з року в рік ще й посилювалось зростаючим авторитетом його особи. Та й сам Гете добре

розумів, що сучасна йому публіка неприязно ставилась до його творчості і передовсім до його моральної особистості. У березні 1830 року на дорікання Екерманнові, що він у ті великі роки визвольних війн неначе стояв осторонь, Гете сказав: «За тими розмовами ховається більше злої волі проти мене, ніж ви знаєте. У цьому я відчуваю нову форму давньої ненависті, з якою мене переслідують роками і прагнуть мене втихомирити. Я добре знаю, що для багатьох я як сіль в оці, вони з задоволенням здихались би мене; а оскільки зачіпати мій талант не можна, то вони прискіплюються до мого характеру. То я гордовитий, то егоїстичний, то сповнений заздрощів до молодих талантів, то я потерпаю від чуттєвих насолод, то мені бракує християнства, а тепер, зрештою, мені взагалі бракує любові до моєї батьківщини і до моїх улюблених німців».

Але час виніс свій вирок, і Гете сьогодні вище таких понять, як ненависть і прихильність, які так довго призводили до коливань образу його характеру в історії. Замовкла, зрештою, й критика, яка наважувалась торкатися його творчості, яка відмовляла йому у правдивій поетичній геніальності (як вважав один казковий романтик) чи бодай у справжньому драматичному таланті. Його творчість належить до світової літератури, з рідкісною всеохопною завершеністю. Однак ця оцінка Гете визначена, звичайно, мірилами літературного формування, яке знову й знову залишає простір для сумніву в його моральній ціннісній стабільності й людській значущості. Те, чим є «Іфігенія», це зовсім не «грецьке», і тим безпосередніше зворушилось для людей перекладення величного матеріалу античного переказу на моральне сприйняття новітнього часу, ні в кого більше не викликає сумнівів. Проте проблематичні постаті Клавіго чи Тассоса, Вільгельма Майстера чи Фауста (як і деякі інші постаті героїв, які страждають через жінок) дуже мало відповідають потребі людей в ідеалі. Моральний ентузіазм Шіллера знову й знову знаходитиме більший резонанс, ніж суперечливі фігури Гете, які оточені безоднею людських слабих і збентеження. Передовсім, однак, залишається сумнів, який не вщухає: що з тим поетичним самовивільненням, до якого він вдається в своєму житті і в своєму ставленні до власної поетичної творчості? Чи не є це блюзнірством, яке справді узурповує релігійні форми? Чи не є воно небезпечною спокусою для волі, яку випробовує мораль? Є чудові рядки, в яких проникливо висловлюється здатність поета до глибокого страждання: «Коли людина в муках онімела, то Бог сказати мені дав, як я страждаю». Однак хіба це не егоцентризм його ізольованої артистичності, яка приховує «екзистенціальну поважність» людського життя?

У розміреному такті «Західно-східного дивану» Гете якось сформулював своє життєве відчуття в рядках:

Звідкіля в людей, буває,
Знов береться сила?
То від пісні, що лунає,
Розправляє крила.

Геть усе, що на заваді!
Все, що тьмою вкрите!
Щоб поет співав громаді,
Він повинен жити.

Хай же срібних сурм звучання
Душі розхвилює!
Власні болі і страждання
Сам поет вгамує.

(Переклад П. Тимочка)

Що це за відношення до морального світу, яке тут висловлюється? Чи не торкається воно основи нашої, навченої християнською релігією, самооцінки, яка продовжує діяти далеко поза межами живої реальності християнства? Примирення з самим собою — хіба це не найрішучіше відхилення блага, яке запропоноване нам християнською церквою і її благовіщенням? Титанізм молодого Гете, подолання якого в очах його захисників і шанувальників є великим моральним досягненням його життя, в цьому відношенні все ще здається його останнім словом. Бо титанізм — то вперте наполягання людини на-самій-собі всупереч божественному, як це знайшло своє революційне відображення в пристрасті Гете до постаті Прометея в роки його юності. Проте титанізм здається такою самою поетичною самодопомогою, якій Гете довірявся постійно аж до кінця. Чи не та це межа естетичного способу життя взагалі, на якій цей великий митець зазнав поразки?

Сприймати це запитання легковажно не можна. Не можна також прагнути позбавити його власної основи, хоча б протиставляючи одному письмовому свідочтву інше письмове свідочтво. Звичайно, з Гете можна засвідчити все що завгодно і дійти висновку, що митець не ідентичний жодній постаті, в якій він живе, і що жодний справжній твір мистецтва не дозволяє вивести однозначну мораль. Проте аргументувати в такий спосіб — це применшувати Гете. Його поезія повсюди переходить у форму мудрості, яка апелює безпосередньо й безпосередньо має приписуватися йому. Навіть поетичні рядки зі збірки «Диван», які ми щойно процитували, — не проста повчальна поезія, а справжня поетич-

на фігура, однак фігура, якою вони є, це фігура поета — а поетичне, і в цьому не може бути жодного сумніву, було основою існування Гете.

Тим часом ті поетичні рядки показують, що Гете хоче відкинути протиставлення естетичного існування поета й загальної форми існування людини. Те, що діє для поета, ніщо інше, як те, що діє для людини. Коли в людини береться сила, то це — формування. «То від пісні, що лунає, розправляє крила» («Jeder höret gern den Schall an, der zum Ton sich gundet»). Це не естетичний погляд на життя, який переходить у свою протилежність, тобто в етичний погляд на світ. Поет показує, що таке людина. Дати продуктивну відповідь на цю претензію речей не є особливим його правом чи особливою його можливістю, які його виділяють і виводять в обережну необов'язковість. Це душа кожного, через яку гримить «сурм звучання» («Erzklang») життя. «Тьмою вкрите» («Düster Streben») — це не стан, який не слід радити поетові, а поет вважає, що стан цей для людини хибний. У цьому він справді сходиться з найсуворішим моралістом, з «ригористом» Кантом. Бо Кант також каже: «Запитаймо тільки: хоч би якого виду була *естетична* властивість, неначе *темперамент добродетельності*: мужньою, відповідно радісно чи злякано зігнутою і пригніченою? то навряд чи потрібна відповідь. Останній рабський душевний настрій ніколи не може існувати без прихованої *ненависті* до закону й радісне серце в дотриманні свого обов'язку ... це знак справжності добродетельного осмислення». Пароль поетичного самопримирення Гете не вираження естетичного погляду на життя, якому бракує моральної цільності, він — моральна істина, яка над релігійною проблемою залежності людини від Господньої милості нічого навіть не передбачає, не кажучи вже про те, щоб звертатися до політичного ескапізму. Це істина, визнання якій забезпечила критика Гегелем аморальності примусового обов'язку і неправди абстрактного гучного розмірковування. Сам Гегель усвідомлював, що спекулятивне вчення про поняття як справді конкретне мало в артистичності і особистості Гете своє наглядне здійснення². Суперечлива дійсності свідомість — то просто нещаслива свідомість. Усвідомити цю моральну істину молоді, чий абстрактний ентузіазм перелітає через усі умовності, не легко. Але просто молоді не існує. Вона — це минущість, як усе людське. Шлях німецької молоді до Гете — це не важкий і сумнівний шлях до чогось чужого, це шлях її власного життєвого руху і майбутнього всякої молоді.

² Див. лист Гегеля до Гете від 24 квітня 1825 року. Про це також у моїй статті «Гете і філософія» (*Goethe und die Philosophie*) в: Gadamer Hans-Georg, *Gesammelte Werke*, Bd. 9, Tübingen, 1993, S. 56—71.